

דין 'מקום' בטומאה ובטהרה

א. פתיחה

נבואתו הקצרה של חגי הנביא, מאחרוני הנביאים, מוקדשת בעיקר לעניין בניית בית המקדש השני. לקראת סוף הנבואה, פונה חגי אל הכוהנים ושואל אותם 'תורה', כלומר הוראה מעשית בשאלה הלכתית :

הן ישא איש בשר קדש בכנף בגדו, ונגע בכנפו אל הלחם ואל הנזיד ואל היין ואל שמן ואל כל מאכל, היקדש? ויענו הכהנים ויאמרו - לא. ויאמר חגי - אם יגע טמא נפש בכל אלה, היטמא? ויענו הכהנים ויאמרו יטמא. ויען חגי ויאמר - כן העם הזה, וכן הגוי הזה לפני נאם ה'... (חגי ב', יב-יד).

הגמרא מבארת שחגי שאל את הכוהנים שאלה מורכבת בדיני טומאה. רב ושמואל נחלקו בגמרא בפסחים - האם חגי שואל על רביעי בקודש, או שמא על חמישי בקודש. בהתאם, נחלקו האמוראים - האם צדקו הכוהנים בתשובתם לחגי או לא, אישתבוש כהני או לא אישתבוש כהני.

בגמרא הופכת שאלה זו לסוגיה מורכבת, המובאת כחלק מהסוגיה של ר' חנינא סגן הכוהנים². אך מפשטות הפסוקים ניתן להעלות הבנה שונה לגמרי, הן בשאלתו של חגי, הן בתשובתם של הכוהנים, והן במסר העולה מהם.

הגמרא פירשה שחגי מדבר על שרשרת של מטמאים - טמא מת שנגע בכנפו אל הלחם, הלחם נגע בנזיד, הנזיד נגע ביין וכן הלאה. לאור הבנה זו, מגיעים בסוף השרשרת לרביעי (או לחמישי), ועל רקע זה מגיעה השאלה ההלכתית. אך מפשט הפסוקים משמע שה'טמא מת' נוגע מחדש בכל אחד מן המאכלים. חגי שואל מהו

1 אחד מן התפקידים של הכוהנים באותה תקופה, הוא התפקיד של מורי ההוראה ההלכתיים. כפי שמתבאר בן תקופתו של חגי - "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו..." (מלאכי ב', ז).

2 דיון בשאלה זו מופיע גם ברמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות לסדר טהרות, ועיין גם במי נפתוח שם.

הדין כאשר טמא מת נוגע בלחם, או כאשר טמא מת נוגע בנזיד, או כאשר טמא מת נוגע ביין, וכן הלאה.

לפי הבנה זו, שאלתו של חגי פשוטה בתכלית. בצלע הראשונה הוא שואל האם בשר קודש שנוגע במאכל מקדש אותו, והתשובה (הברורה והפשוטה) היא שלא. קדושה אינה מתפשטת, ואינה מועברת במגע. בצלע השנייה שואל חגי האם אב מאבות הטומאה מטמא אוכל או משקה, והתשובה המיידית היא כן.

שאלות אלו אינן באות לברר סוגיה הלכתית מורכבת. אלו הן שאלות 'רטוריות', שמטרתן במסר המחשבתי העולה מהן. **המסר הוא שהקדושה היא אי בודד, סגור בפני עצמו, שאינו מתפשט מאליו. ואילו הטומאה היא יסוד שיש בו התפשטות בדרכים שונות.**

מסר עקרוני זה, הוא הרעיון העיקרי שמאחורי כל נבואתו של חגי. חגי מתנבא בתקופה שבין חורבן בית ראשון לבניין בית שני. הוא יוצא נגד הגולים שישבו ספונים בבתיים, והעדיפו להאמין ש'בית המקדש ייבנה מן השמים, ללא התערבות ישירה שלהם'. חגי מתרה בהם וקובע - אם יושבים בחיבוק ידיים, נולדות תוצאות הרסניות. הקדושה אינה מתפשטת בעולם מאליה, אך הטומאה - כן. אם לא תעשו משהו אקטיבי כדי לבנות ולנטוע, תתגבר הטומאה בעולם ולא הקדושה³.

אגב דרכנו, למדנו מכאן על אחד היסודות המשמעותיים ביותר שמאפיינים את עולם הטומאה. **הטומאה מתפשטת**, יש בה מנוע פנימי שגורם להתפשטותה בכל מיני דרכי העברת טומאה. הדרך שחגי הנביא מדבר עליה, היא הדרך המקובלת של טומאת מגע. אולם להתפשטותה של הטומאה יש בסיסים נוספים - הדין המיוחד של טומאת משקין קשור, במידה מסוימת, להתפשטות המהירה של נוזל. יתר על כן - טומאה מתפשטת גם באוויר, בחללים סגורים.

הדוגמה הקלאסית להתפשטות טומאה בחלל סגור, היא הדוגמה של טומאת מת. המת מטמא באוהל, כלומר - כזית מן המת שנמצא באוהל, מחיל טומאה בכל האוהל כולו. כל כלי (פתוח) שנמצא באוהל, נטמא על תכולתו. אנשים, אוכלין ומשקין

3 נדגיש באופן ברור ביותר, שמדובר במובהק בבית שני, ואין להקיש מכאן לבית שלישי. שאלת בניינו של בית שלישי, בידי אדם או בידי שמים, נתונה במחלוקת ראשונים ידועה בין הרמב"ם מצד אחד לבין רש"י ותוס' מן הצד השני. לא ניכנס לשאלה זו, ורק נחזור ונצאיהר שלדברים הנכתבים למעלה אין שום נגיעה/מסקנה אופרטיבית לימינו.

שנמצאים במחיצת הטומאה - נטמאים, למרות שאין מגע ישיר בינם לבין אותו כזית מן המת.

יסוד זה שבולט במובהק בטומאת מת, קיים בתחומים נוספים בדיני טומאה. למשל - טומאת כלי חרס, להבנות מסוימות⁴, אף היא טומאת 'מקום' שקשורה בהתפשטות הטומאה בחללו של כלי החרס.

אנו נרצה לפתח את היסוד הזה של 'דין מקום', בהקשרים נוספים בעולם הטומאה והטהרה. נתמקד בשלוש תופעות - הדין של ספק טומאה ברשות היחיד, היסודות ההלכתיים של טומאת עם הארץ, והנושא של עירוב מקוואות. עיקר החידוש שבדברים יהיה בהחלת 'דין מקום' גם על יסודות של טהרה, ולא רק ביחס לעולם של טומאה.

ב. ספק טומאה ברשות היחיד

כללי הספיקות בדיני טומאה וטהרה, מגוונים ומורכבים ביותר. די להתבונן במשנה בטהרות פ"ד מ"ז, שם מובאים שנים עשר כללים שונים לטיפול בספיקות. אמנם, חלק מן הכללים הללו הם כללים מקומיים, שנוגעים לטומאה ספציפית, או למקרה נקודתי ביותר. אך תחולתם של חלק מן הכללים, רבת היקף. אחד הכללים הבסיסיים, שמשרעתו רחבה, הוא הכלל הקובע ש'ספק רשות הרבים טהור'. כלל זה מופיע ביתר פירוט, בהמשך המסכת:

ספק רשות היחיד טמא, עד שיאמר 'לא נגעתי'. ספק רשות הרבים טהור, עד שיאמר 'נגעתי'... (טהרות פ"ו מ"ד).

מודגש במשנה, שמדובר במצב של ספק. כלומר - אם אדם אומר במפורש שלא נגע בו שרץ, הרי שהוא טהור למרות ששהה עם שרץ ברשות היחיד. אך אם האדם מסופק - מטמאים אותו ברשות היחיד, ומטהרים אותו ברשות הרבים.

כלל זה נראה די תמוה מסברה. מדוע לחלק בדיני טומאה וטהרה, בין רשות הרבים לבין רשות היחיד? תמיהה זו מקבלת משנה תוקף, אם בוחנים את המקור ל'דיני הרשויות' הללו, שהוא מפרשיית סוטה⁵.

4 הגר"ח (הלכות מטמאי משכב ומושב ח/ד), תולה בנקודה זו את מחלוקת הרמב"ם והראב"ד. לראב"ד משמע שמדובר בסוג של טומאת מגע, אך לרמב"ם (כך טוען הגר"ח) מדובר במעין דין של טומאת 'מקום'. על דינים מן הסוג הזה, נרחיב את הדיבור בהמשך.

מצבה הבסיסי של אישה שבעלה קינא לה והיא נסתרה, הוא מצב של ספק. אין
אנו יודעים האם היא נבעלה לבעל שעומו נסתרה, או לא. ספק זה יתברר רק מאוחר
יותר, כאשר ישקו את האישה במי המרים המאריים. אך עד הבדיקה, נתונה האישה
בספק. והנה קובעת התורה, שבספק זה יש איסור ודאי על הבעל לבוא על אשתו.
אלא שאיסור זה איננו איסור 'זונה', אלא איסור 'טומאה'.

במילים אחרות - אי אפשר לקבוע בודאות, שיש איסור 'זונה' ביחס לאישה הזו.
שהרי אין אנו יודעים (עד לאחר הבדיקה) אם היא אכן נבעלה לבעל. מבחינה זו אנו
נתונים במצב של ספק. אך כבר במצב הספק הזה, קובעת התורה שיש איסור ודאי של
טומאה החל על האישה.

ניסוח האיסור בפרמטרים של 'טומאה', מניע את הגמרא להרחיב את הדין הזה
לכל דיני טומאה. וכפי שדין ה'טומאה' ביחס לאישה סוטה חל רק אם היא נסתרה עם
הבעל ברשות היחיד, כך מטמאים כל ספק טומאה ברשות היחיד (כאמור לעיל -
במידה שהאדם אינו מסוגל לומר בוודאות 'לא נגעתי').

אבל השוואה זו מחרפה מאוד את שאלת הסברה שמאחורי דיני רשויות
בטומאה. שהרי בסוטה יש משמעות קריטית לרשות היחיד - היותה של האישה
ברשות היחיד עם הבעל, מעלה חששות כבדים לכך שהיא נבעלה לו. ברשות הרבים,
יש הרבה פחות חשש לעניין.

לעומת זאת, לספק אם שרץ נגע באדם או צפרדע נגעה בו, אין שום שייכות
לרשות היחיד או לרשות הרבים. מהי, אם כן, הסברה שעומדת מאחורי הרחבת דין
הטומאה שבסוטה לשאר דיני טומאה?

בראשונים מופיעות שתי הצעות, אך יש בהן דוחק רב. הצעה אחת קובעת שיש
כאן מעין קנס. אנו אומרים שברשות היחיד - הוה ליה למידע. אדם צריך לדעת מה
מתרחש בביתו הפרטי, ואם הוא איננו יודע אזי מחמירים עליו ומטמאים אותו.

אך הצעה זו אינה נוחה בסוגיות. ראשית - מהלימוד של סוטה משמע שמדובר
בדין עקרוני ומהותי, ולא במעין קנס. שנית - נצטרך לחדש חידוש גדול בהגדרת רשות
היחיד ורשות הרבים ביחס לספיקות טומאה. נצטרך לומר שרשות היחיד מוגדרת כמו

5 דעות צדדיות בהלכה מציעות מקורות אחרים לדיני רשויות. עיין בתוספתא בטהרות פ"ו
ה"י, שם מוצע מקור מדין טומאה שהותרה בציבור בפסח, וכן מקור התולה את דיני
רשויות בכללים העקרוניים של 'אין בו דעת להישאל'.

בנזיקין, על פי קריטריונים של בעלות. שהרי קנס מהסוג של 'הוה ליה למידע' שייך לכאורה רק בבית שלך. בבית אחר, לפי סברה זו, נצטרך לטהר את האדם שספק נטמא.

להלן נראה שהסברה של ספק טומאה ברשות היחיד אכן קשורה הדוקות לשאלה של הגדרת רשות היחיד ורשות הרבים. וכאמור - על פי הסברה המוצעת, יש להגדיר את הרשויות באוריינטציה של נזיקין. אך לא מצינו הגדרה שכזו במשניות, ולא בגמרא ובדברי הראשונים.

הצעה נוספת מובאת בתוס' רא"ש. הרא"ש מניח שכל דיני רשויות נאמרו מעיקרם רק על ספיקות שקולים לחלוטין - ספיקות של חצי חצי בדיוק⁶. כעת, אומר הרא"ש, יש הבדל קטן בין רשות היחיד לבין רשות הרבים.

אם אתה מסופק בנגיעת שרץ ברשות הרבים, ואף אחד מן העוברים ושבים לא אמר לך שנטמאת - יש סיכוי קל לכך שאתה טהור. סיכוי קל זה מטה את הכף לטהרה, היות שמראש התחלנו עם ספק של חמישים אחוז בדיוק. לעומת זאת, ברשות היחיד אין אינדיקציה שכזו, ולכן - מטמאים את האדם המסופק⁷.

כאמור - קבלתה של סברה זו מותנית באופן חיוני בהנחה שכל דיני רשויות נאמרו אך ורק בספק של חמישים אחוז בדיוק. וגם לאחר הנחה זו - נראה שהסברה אינה מבארת היטב את הדין. ודאי שהיא לא מסבירה את הקשר לסוטה, ואת אופי הילפותא ממנה.

6 נקודה זו תלויה במחלוקת הראשונים. התוס' אכן סבורים שדיני רשויות נאמרו רק בספק השקול, הן לטמא והן לטהר. כך בתוס' בחולין ב: ד"ה דליתיה, ביחס לספק רשות הרבים טהור; וכך בתוס' בפסחים ט: ד"ה ספק, לגבי ספק רשות היחיד טמא. אולם הרמב"ן בחולין ב: חלוק עליהם, ולשיטתו - מפעילים דיני רשויות גם בספק הרגיל, דהיינו ספק שאיננו ספק של חצי חצי.

7 בהערת אגב יש להעיר, שהרא"ש נוטה לספק הסברים 'לוגיים' לדינים שונים. כך ההסבר ה'סטטיסטי' שנותן הרא"ש לדין שלנו, וכך - למשל - גם ההסבר של הרא"ש לדין של 'כל דאלים גבר'. הרא"ש לא היה מוכן לקבל פיתרון שכזה ביחס לממון המוטל בספק, ועל כן הוא מסביר שמבחינה סטטיסטית - יש סיכוי גדול יותר שהגובר בכוח הוא הצודק. הרא"ש מבאר שהצודק האמיתי ישקיע יותר, ולכן יגבר. על פניו נראה, גם בדין שלנו וגם בדין של כל דאלים גבר, שההיגיון הסטטיסטי אינו מחזיק. שהרי ב'כל דאלים גבר', הניצחון מגיע לחזק יותר (פיסית, או בכל צורה אחרת), גם אם הרבה פעמים אין הצדק עימו.

נוכל, אם כך, לסכם פסקה זו בסימן שאלה אחד גדול. אנו מחפשים סברה טובה להחמרה בספק טומאה ברשות היחיד, ואנו מעוניינים שסברה זו תבאר גם את הקשר לילפוטא מסוטה.

ג. טומאת עם הארץ

בשל טרגדיה היסטורית, נוצרו בעם ישראל שבתקופת הבית השני מעמדות חברתיים נבדלים. לצד הכתות השונות, שחלקן נעלמו מן היהדות, נוצרה בשלבים היסטוריים מסוימים הפרדה בין 'חבר' לבין 'עם הארץ'.

עמי הארצות המעיטו בהקפדה על הלכות מסוימות. המשמעות העיקרית לכך הייתה בשני תחומים - בתחום הפרשת התרומות והמעשרות ששייך לסדר זרעים, ובתחום של דיני טומאה וטהרה.

חכמי הפרושים, בבואם להתמודד עם סיטואציה זו, קבעו כללים הלכתיים רבים לדרכי התנהגות בעמי הארץ. מסכת שלמה בסדר זרעים, מסכת דמאי, מוקדשת לניתוח ההלכתי של מעמד פירותיהם של עמי הארצות. גם במסכת טהרות יש מספר פרקים העוסקים בטומאת עם הארץ, ונלוות אליהם מספר סוגיות בגמרא.

הדיון במסכת טהרות נפתח בפרק ז'. במשניות הראשונות שבפרק, מובאת מחלוקת חוזרת ונשנית בין ר' מאיר לבין חכמים. ממחלוקת זו מתקבל הרושם שר' מאיר מחמיר בטומאת עם הארץ, וחכמים מחמירים בה פחות:

המניח אומנים בתוך ביתו - הבית טמא דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים - אין טמא אלא עד מקום שהן יכולין לפשוט את ידם וליגע (טהרות פ"ז מ"ג).

נדגיש, בדומה לדיון של ספק טומאה ברשות היחיד, גם כאן מדובר בדיון של ספק. כלומר - אם אדם משגיח על עם הארץ ורואה שהוא לא מטמא את כליו, הרי שהבית טהור.

אלא שללא השגחה, נוצר מצב של ספק. עד היכן להחיל את הספק הזה? חכמים מקלים, וקובעים שרק האזור שבטווח נגיעתו של עם הארץ טמא. ואילו ר' מאיר מחמיר, וגוזר טומאת עם הארץ על הבית כולו. מחלוקת דומות מתעוררות במשניות נוספות באותו פרק, ובכולן - ר' מאיר מחמיר לטמא את כלי הבית כולו, ואילו חכמים מסתפקים בטווח הנגיעה של עם הארץ.

אפרירית, תיתכנה רמות שונות של החמרה. בכל דין שמבוסס על 'חשש' אפשר להחמיר יותר ואפשר להחמיר פחות. ניתן, אם כן, לומר שמחלוקת התנאים היא מחלוקת כמותית בלבד. ר' מאיר הוא טיפוס מחמיר, ולכן הוא מחיל את טומאת עם הארץ על הבית כולו. חכמים מחמירים פחות, ולכן מחילים את טומאת עם הארץ רק על סביבתו הקרובה.

אך סברה זו נתקלת בקושי, מצד משנה הפוכה המופיעה בהמשך :

הבדיין והבוצרין - כיון שהכניסן לרשות המערה דיו, דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר - צריך לעמוד עליהן עד שיטבולו. רבי שמעון אומר - אם טהורין להן צריך לעמוד עליהם עד שיטבולו, אם טמאים להן אינו צריך לעמוד עליהם עד שיטבולו (טהרות פ"י מ"ג).

הבדדים והבוצרים הם פועלים עמי ארצות. בעל הבית שוכר אותם לעבוד בגת ובבית הבד שלו, והוא צריך לטהר אותם לפני שמתחילה העבודה. המשנה דנה בשאלת ההקפדה שעל בעל הבית להקפיד, ובשאלת האמון שמותר לתת בפועלים הללו. המקווה הנידון נמצא בתוך מערה, והתנאים נחלקו במידת ההקפדה הזו.

אלא שכאן מתהפכות שיטות התנאים. דווקא ר' מאיר הוא המקל, ואילו ר' יוסי ור' שמעון מחמירים. ר' מאיר אומר שמספיק לבדוק שהפועלים נכנסו לרשות המערה שבה נמצא המקווה. ואילו ר' יוסי ור' שמעון דורשים לבדוק שהפועלים אכן טבלו בפועל. ר' יוסי דורש זאת תמיד, ור' שמעון רק בחלק מן המקרים, אך שניהם מחמירים יותר מר' מאיר.

בחינתה של משנה זו לאור המשניות שבפרק ז', מובילה למבוכה. אם ר' מאיר מחמיר בטומאת עם הארץ, מדוע כאן הוא מיקל? על כרחינו, שהסברה הפשוטה של 'חומרה יתירה' שהצבנו לעיל בדעת ר' מאיר, אינה הולמת את פשטי המשניות.

יתר על כן - דעת ר' מאיר במשנת פרק י' נראית מוזרה גם ללא העימות עם המשניות של פרק ז'. אילו היה ר' מאיר סומך לחלוטין על הפועלים - ניחא. אך מוכח שר' מאיר אינו סומך עליהם, שהרי הוא דורש מבעל הבית ללוות אותם עד המערה.

אלא שדווקא בחלק הבעייתי מוכן ר' מאיר ללכת לקראת הפועלים. הרי אם הפועלים רוצים לשקר לבעל הבית, סביר להניח שהם ילכו עד המערה, ויחכו שם כמה דקות בלי לטבול, ואחר כך יחזרו. החלק המעיק בטבילה אינו בהליכה עד המקווה, אלא בכניסה לתוך מים קרים ומצחינים ביום חורף קר.

ר' מאיר דורש מבעל הבית לבדוק את פועליו דווקא בקטע שבו, לכאורה, לא נחוצה שום בדיקה. נוכל לסכם גם את הסעיף הזה בסימן שאלה, ותמציתו - מה עומד מאחורי דעת ר' מאיר ביחס לטומאת עם הארץ?

ד. עירוב מקוואות

השאלה האחרונה אותה נציג, נוגעת לדין של עירוב מקוואות. אחת ההלכות הבסיסיות שמבדילות מקווה ממעיין, היא ההלכה של שיעור מ' סאה. מי מעיין מטהרים בכלשהו, ואילו למקווה - נחוצים מ' סאה.

לפעמים יש לנו שני מקוואות, שרק בצירופם יחדיו יש שיעור של מ' סאה. שאלה מיידית שנשאלת היא - מהם הקריטריונים לצירוף המקוואות? מתי ניתן לומר שיש עירוב מקוואות, ונוכל לצרף את כמויות המים שבשניהם?

במשניות עולים מסרים שונים ביחס לשאלה הזו. הראשונים עמדו על סתירת מקורות, שקיימת במספר מוקדים. אנו נציג את הסתירה בצורה פשוטה, מבלי לנסות לסקור את כל המקומות שבהם נידון העניין. לפתח הדברים נבחר את משנת מקוואות בתחילת פרק ו' :

כל המערב למקווה - כמקווה. **חורי המערה וסדקי המערה, מטביל בהם כמה שהם...** (מקוואות פ"ו מ"א).

מפשטות דברי המשנה משמע שהחיבור הוא בכלשהו. מדובר במקווה שנמצא בתוך מערה, ויש חורים וסדקים בצדי הבור המרכזי שמהווה את המקווה. חורים אלו כשרים להטבלה, בלי להגביל את עוצמת החיבור שבינם לבין המקווה העיקרי. כל המערב למקווה - נחשב כחלק ממנו. רושם פשוט זה מובע במפורש במקומות נוספים, למשל בגמרא בגיטין טז., מהם עולה שאפילו חיבור מינימלי של 'טופח על מנת להטפוח' מועיל לעירוב מקוואות.

אך מסר שונה מתקבל מהמשך הפרק :

עירוב מקוואות כשפופרת הנוד, כעוביה וכחללה - כשתי אצבעות חוזרות למקומן...
(מקוואות פ"ו מ"ז).

משנה זו דורשת 'שיעור' לעירוב מקוואות. השיעור הוא כשפופרת הנוד, כלומר כעובי הצינורית שמניחים בפתחו של נוד עור המשמש לאחזקת מים. עובי זה, מוסבר

במשנה, נמדד בשתי אצבעות שמסוגלות להסתובב בחופשיות ולחזור למקומן. מכל מקום - אין מסתפקים בשיעור של 'כלשהו'.

הראשונים עמדו על סתירה זו, והציעו תירוצים שונים. אף אנו נציע תירוץ משלנו, שאותו - כמדומה - לא ניתן למצוא בראשונים. נדגיש, שתירוץ זה איננו מוצלח יותר משאר התירוצים, והוא אינו פותר באיבחת חרב סברתית את הרשמים השונים העולים מן הסוגיות.

אף על פי כן, תירוץ זה חשוב לנו היות שממנו נוכל לבנות את הסברה של 'דין מקום'. לסברה זו ננסה למצוא השלכה על שתי הבעיות שהעלינו לעיל - הסבר דעת ר' מאיר בטומאת עם הארץ, והסבר הדין של ספק טומאה ברשות היחיד.

התירוץ שאותו נרצה להציע, מחלק בין מקווה שנמצא במערה או אפילו בחצר, לבין מקווה שנמצא במקום פתוח לגמרי. מקווה המצוי בתוך מערה, מוגדר כבר כ'מקום' אחד. המערה מצרפת ברמה העקרונית גם את שאר החורים והסדקים שנמצאים בסמוך למקווה. כל מה שנותר הוא חיבור בין המים שבאותם חורים לבין המים שבמקווה. ומים מתחברים בכלשהו.

אך אם יש לנו שני מקוואות בשדה הפתוח, יש לנו בעיית צירוף נוספת, מעבר לחיבור המים שבין המקוואות. אנו צריכים להגדיר את המקוואות הללו כ'מקום' אחד. וכאן נדרוש חיבור של שפופרת הנוד.

במילים אחרות, עירוב מקוואות דורש שני דינים של חיבור:

דין אחד - דין 'מקום' של חיבור המקוואות עצמם.

דין שני - דין חיבור של מי המקוואות הללו.

לדין המקום של חיבור המקוואות, דורשים שיעור מינימלי של כשפופרת הנוד. שיעור זה מאפשר לראות את שני המקוואות כרצף אחד. אך לדין החיבור של המים אין שיעור. מים מתחברים גם בטיפה בודדת.

במערה, אנו פטורים מן הדין הראשון. עצם מציאותם של שני מקוואות (או מקווה וגומה הסמוכה לו) באותה מערה, כבר מצרף אותם למקום אחד. כל מה שמבקשים הוא הדין השני בלבד, ולדין זה מסתפקים בשיעור של כלשהו⁸.

כך, למשל, בדין של פרסת חמור המעורבת בבקעה. בקעה היא דוגמה קלאסית למקום פתוח. המשנה במקוואות פ"ה מ"ו קובעת שמטבילים בפרסת החמור (כלומר, בגומה שנוצרה על ידי פרסות של חמורים) המעורבת בבקעה. לעניין זה מצרפים הרבה גומות שנקבעו על ידי פרסות של חמורים, ואם נוצר 'בור' שמכיל מ' סאה, הרי שניתן לטבול בו.

התוספתא במקוואות פ"ה ה"א, קובעת על גבי משנה זו שמוכרחים שיעור של 'כשופרת הנוד' בעירוב פרסות החמורים. עניין זה מתיישב היטב עם ההצעה שהעלינו. בבקעה - אין מערה שתצרף את החורים השונים למקום אחד, ועל כן נדרש חיבור גם מדין מקום - חיבור שדורש שיעור של שפופרת הנוד.

מדיון זה הנוגע לעירוב מקוואות, למדנו כלל חשוב. ראינו שבמערה, בחלל סגור, יש משמעות מיוחדת ל'דין מקום'. המערה מצרפת את מה שנמצא בתוכה ל'מקום' אחד, ומאפשרת ליישם הלכה של עירוב מקוואות.

ה. דין 'מקום' בטומאת עם הארץ

היישום של דין 'מקום' בעירוב מקוואות, שונה באופן מהותי מהיישומים הבאים שנציע - הן ביחס לטומאת עם הארץ והן ביחס לספק טומאה ברשות היחיד. בדין של עירוב מקוואות, לא נתקלנו בסיטואציה של ספק. דיברנו על מצב ודאי וברור, שבו רוצים לצרף שני מקוואות. קבענו שמערה מצרפת שני מקוואות למקום אחד, ועל כן נחוץ מעתה ואילך רק חיבור מינימלי של המים.

⁸ למעשה, מבנה זה עשוי לתמוך גם בשיטת ר"ת לפתרון סתירת הסוגיות. ר"ת (מובא, למשל, בר"ש בטהרות פ"ח מ"ט) מחלק בין שיעור החיבור הפיסי שאמור להיות בין המקוואות לבין שיעור החיבור של המים. הוא קובע שתמיד (גם במערה, בניגוד להצעה שלנו) נחוץ חיבור בעובי של שפופרת הנוד. אלא שלא מבקשים שכולו יתמלא במים. גם אם זורם בו זרזיף דק של כלשהו, ניתן לדבר על עירוב מקוואות. כאמור - המודל ששרטטנו מועיל אף לשיטת ר"ת, אלא שהפתרון שאנו הצענו נחוץ לנו לניסוחו של דין המקום שאנו מחפשים.

אך להלן נרצה לפתח דין מתקדם יותר, דין שבו יש 'מקום' משמעות מהותית הנוגעת לספיקות. נחזור למחלוקת ר' מאיר וחכמים, בטומאת עם הארץ. בניגוד להבנה ה'כמותית' שמפרידה בין דעות התנאים רק על פי רמת החששות שלהם, נוכל להציע הבנה עקרונית במחלוקת. ההבנה מתבססת על שתי דרכים בביאור אופיה של טומאת עם הארץ :

דרך אחת - כגזרה הנובעת מחשש שעם הארץ נגע בכלים שונים בבית.

דרך שנייה - כהקנאת מעמד טומאתי פורמלי לכל הבית, גם במקום שאין בו חשש.

נבאר את הדרך השנייה. ברור שגם לפי דרך זו, שורשה ההיסטורי של טומאת עם הארץ הוא החשש מפני אי הקפדה על דיני טהרה מסוימים. אך זוהי רק עילת התקנה, ולא תוכן התקנה. תוכן התקנה הוא קביעת חלותו של מעמד טומאתי רציף, שבו כבר אין צורך לבדוק בכל פעם אם החשש קיים.

ניקה, לשיבור האוזן, את הדוגמה של דמאי. גם כאן ברור ששורשה ההיסטורי של התקנה הוא החשש שמא עמי הארץ אינם מעשרים כראוי. אולם לאחר התקנה - אין מתבוננים בכל מקרה ושופטים אותו לפי דיני ספקות של כל התורה כולה. יש קביעה כללית, שמייחדת מעמד חדש לפירות עם הארץ - המעמד של דמאי. מעמד זה חל על כל יבולו של עם הארץ, וכבר לא בוחנים את הספק בכל פעם מחדש.

ובנידון דידן - חכמים אימצו את הדרך הראשונה. הם רואים בחשש מן הטומאה גם את תוכן התקנה, ולפיכך שופטים כל מקרה לגופו. אם יש בו חשש של טומאה אזי מטמאים, ואם לאו - לא מטמאים. תפיסה זו מובילה למסקנה שיש לטמא רק את האזורים הקרובים לטווח מגע ידו של עם הארץ.

ר' מאיר אימץ את הדרך השנייה. לדידו - יש מעמד פורמלי של טומאה, המוקנה לכל הבית. מציאותו של עם הארץ בתוך הבית (ללא השגחה), מחילה טומאה על הבית כולו.

לכאן מצטרף דין המקום שדיברנו עליו. אנו רוצים לטעון שטומאת עם הארץ דומה, באנלוגיה כללית וחופשית, לטומאת מת. כשם שכזית מן המת מתפשט בחלל סגור ומטמא את כולו, כך גם טומאת עם הארץ מתפשטת בחלל סגור ומחילה טומאה בבית כולו.

נבהיר מעט את הדבר. יסוד ההתפשטות של טומאה ללא מגע, הוא יסוד שבוקע ועולה רק במקרים מסוימים. אם המטמא חזק מאוד, כמו טומאת מת, הרי שיסוד זה

מתאפשר מאליו. אם המטמא אינו כה חזק אך התנאים הסביבתיים הם תנאים מיוחדים, ניתן שוב למצוא את יסוד ההתפשטות של הטומאה. כך, למשל, קורה בטומאת כלי חרס. ומצב אפשרי נוסף - מעמד של ספק. אם המטמא אינו חזק, והתנאים אינם מיוחדים, ניתן למצוא את יסוד ההתפשטות של טומאה בחלל סגור ברמה נמוכה יותר של טומאה - ברמה של ספק בלבד.

אנו מניחים כעת שה'ספק' איננו סתם חוסר ודאות, אלא מעמד ודאי של טומאה ברמה נמוכה. בנקודה זו נאריך בהמשך; מכל מקום לענייננו, חשוב עצם העיקרון. הספק הוא טומאה שנלווה אליה האופרטור של 'עד כמה ש...'. ספק הוא טומאה עד כמה שאי אפשר לומר בוודאות 'עם הארץ לא נגע בכלים'.

עתה, אם יש השגחה על הבית, ובעל הבית רואה שעם הארץ לא טימא את הכלים, אזי - כמובן - אין טומאה. אך אם אין ודאות כזו - הבית כולו טמא. הטומאה היא ברמה של ספק בלבד, אך היא מתפשטת ברמה נמוכה זו בדיוק כפי שטומאת מת מתפשטת באוהל.

נוכל לדייק את קיומה של סברה זו, מלשון המשנה :

... נפל דליו לתוך בורו של עם הארץ, והלך להביא במה יעלנו - טמא, **מפני שהונח ברשות עם הארץ שעה אחת** (טהרות פ"ח מ"ג).

המשנה מדברת על דלי של 'חבר', שנפל לתוך בור של עם הארץ. אם ה'חבר' משגיח כל הזמן על הדלי - הרי שהדלי טהור. אך אם החבר מפסיק להשגיח על הדלי, והולך להביא חבל כדי להעלות את הדלי, הדלי טמא.

מבחינה מציאותית - לא סביר להניח שהייתה כאן טומאה. אין זה הגיוני שעם הארץ ניצל את הדקות הספורות של חיפושים אחרי החבל כדי להשתלשל לתוך הבור, לגעת בדלי ולטמאו, ולחזור למעלה. גם המשנה אינה מנמקת את הטומאה במין חשש כזה. המשנה פשוט קובעת שהדלי טמא, **מפני שהונח ברשות עם הארץ**.

גם פה מדובר בחלל סגור שמוגדר כרשות היחיד - בבור, ועצם המציאות הזו מחילה טומאה על הדלי. זוהי ממש הסברה שאליה ניסינו לחתור.

הצד הנגדי של סברה זו מתייחס לשלב הטהרה, וכאן יוצאת שיטתו של ר' מאיר לקולא. נרצה לחדש, שיש דין מקום גם ביחס לטהרה. כלומר - אם קיים לפנינו מקווה שנמצא בחלל סגור כמו מערה, הרי שעצם הכניסה של עם הארץ למערה מחילה עליו חזקת טהרה.

נדגיש שוב - אם אדם טמא בוודאות, לא תועיל עצם כניסתו למערה בשום צורה שהיא. אך אם אדם טמא רק ברמה של ספק (כפי שקורה לעם הארץ), העניין פתוח. ברור שאם תהיה ודאות שעם הארץ לא טבל, תחול בו טומאת עם הארץ כמקודם. אך כל עוד אין ודאות כזו - ניתן לנצל את 'דין המקום' ששרטטנו, ולקבוע שחזקתו כאדם טהור.

שיטה זו בהסבר ר' מאיר תבהיר לנו קודם כול את היחס בין המשניות. חומרתו וקולתו של ר' מאיר כבר אינן סותרות זו את זו. ההחמרה במשניות פרק ז' איננה נובעת מחששות חזקים יותר לגבי טומאת עם הארץ, אלא מאופי הטומאה. אופי הטומאה דומה לטומאת מת, ויש לו צביון של טומאת מקום. וממילא גם לטהרה יש אופי מקביל, ושם בא הדבר לידי ביטוי לקולא.

מעבר לכך - העניין מסביר את משנת פרק י' כשלעצמה. שאלנו מה הטעם להקפיד דווקא על הכניסה למערה, כאשר החשש הפסיכולוגי כבד הרבה יותר אם מתבוננים בשלב הטבילה. אך כעת הדברים מבוארים - מה שמניע את ר' מאיר איננו החשש הפסיכולוגי שעמי הארץ משקרים. ר' מאיר מונע מכוח דין המקום הפורמלי, ודין זה תובע ממנו רק את הכנסת עם הארץ למערה. מכאן ואילך - חזקתו של עם הארץ כטהור, אלא אם כן נדע בוודאות שהוא לא טבל.

וכפי שדייקנו ממשנת הדלי שנפל לתוך בורו של עם הארץ, ומלשון 'רשות עם הארץ' שמעידה על הסברה שהצענו, כך נוכל לדייק גם מן המשנה של הבדדין והבוצרין. גם שם מופיעה לשון דומה :

הבדדין והבוצרין - כיון שהכניסן לרשות המערה דיו, דברי רבי מאיר...
(טהרות פ"י מ"ג).

ו. דין מקום בספק טומאה ברשות היחיד

הדברים שלעיל בונים תשתית לשיאה של הסברה המוצעת, ובעזרתה ננסה להסביר את הדין של ספק טומאה ברשות היחיד. נפתח בנושא שנידון בחלק השני של פרק ו' ממסכת טהרות - הגדרת רשויות.

מספר תחומים בהלכה קשורים להגדרה של רשות היחיד ורשות הרבים. תחומים אלו אינם עשויים מעור אחיד. ההגדרה משתנה בכל מקום, בהתאם לקריטריונים השונים שמתאימים לאותו תחום.

הרושם המתקבל מן המשניות באופן עקבי, ביחס לטומאה וטהרה, קצת מפתיע בעניין הזה. מהמשניות משמע שבתחום של טומאה וטהרה יש לעקוב אחר הגדרת הרשויות של הלכות שבת. לרושם זה יש ביטוי הלכתי גם ברמב"ם :

כל מקום שהוא רשות הרבים לענין שבת, כך הוא רשות הרבים לענין טומאה (רמב"ם הלכות שאר אבות הטומאות כ/א).

זוהי הכותרת שפותחת את הנושא של הגדרת הרשויות. לאחר מכן מופיעים חריגים והבדלים, אך כללא דמילתא - הגדרת רשויות בטומאה דומה להגדרת רשויות בדיני שבת.

ותמה על עצמך - הרי בדיני שבת מוגדרות הרשויות השונות על פי קריטריונים פיסיים. מושגי המפתח הם מחיצות, רוחב ט"ז אמה, וכיוצא באלו גורמים שקובעים את טיבו הפיסי של המקום. ומדוע להשליך מכאן לדיני טומאה ?

אנו נרצה לטעון שההשלכה לדיני טומאה קשורה קשר הדוק ל'דין מקום' שקיים בטומאה. **הטומאה מתפשטת בחלל סגור, וזהו היסוד הבסיסי שמאחורי דין ספק טומאה ברשות היחיד.** גם כאן - אם האדם אומר בוודאות שהשרץ לא נגע בו, הרי שהוא טהור. אך אם הוא מסופק, מטמאים אותו.

הטעם הוא שהטומאה מתפשטת. כל עוד אין זו טומאת מת, מתפשטת הטומאה רק ברמה של ספק. אך רמה זו מספקת כדי לטמא את מי שאכן מסופק. ודין זה חל דווקא ברשות היחיד, ודווקא ברשות היחיד במובן ה'מחיצתי' של הלכות שבת. זאת משום שדווקא שם יש לנו מציאות של 'מקום', שכלפיה ניתן לטעון ליסוד של התפשטות הטומאה בחלל סגור.

למעשה, המצב מזכיר מאוד את המודל ששרטטנו ביחס לטומאת עם הארץ. גם שם יש לנו חלל סגור, שבו מתפשטת הטומאה. גם שם, היות שאין מטמא חזק כמו אבי אבות הטומאה, מתפשטת הטומאה רק ברמה של 'ספק'. אך רמה זו של ספק היא רמה של טומאה ודאית, בתוספת האופרטור שלנו. האדם טמא עד כמה שאינו יכול להצהיר על כך שלא נגע בו שרץ.

בנקודה זו נוכל לחזור גם לילפותא של הגמרא מדיני סוטה. ראינו שבמצב המסופק של הסוטה, עד שהיא נבדקת בבית המקדש, מחילה עליה התורה דין ודאי של טומאה. הגמרא מתנסחת - עשה הכתוב ספקה כודאה, אם כי לא לענין איסור 'זונה' (שהרי אין אנו בטוחים שהיא נבעלה לבועל) אלא דווקא לענין איסור טומאה.

מהו הרעיון העקרוני שמאחורי המעמד הזה? העניין הוא שעצם כניסתה של האישה עם הבועל לחדר סגור, לאחר שבעלה קינא לה, מהווה פגם מסוים. אין אנו יודעים אם נבעלה, אך אנו יודעים בוודאות שהיא עשתה משהו לא הגון בעצם הכניסה. כניסה - תחילת טומאה היא!

התורה אינה מחילה עליה מעמד ודאי של 'זונה', כי אולי היא לא זינתה בסופו של דבר. אך גם אם לא זינתה - ברור שהיא 'טמאה', משום שבעצם כניסתה עם הבועל יש פן טומאתי.

זהו גם העניין העומד מאחורי ספק טומאה ברשות היחיד בשאר טומאות, ומכאן מתבהרת הילפותא מסוטה. אין אנו יודעים אם אדם שנכנס לרשות היחיד שהיה בה שרץ הוא אדם טמא. אין אנו יכולים לדעת אם השרץ נגע בו, אלא אם כן יאמר לנו במפורש 'נגעתי' או 'לא נגעתי'. אך עצם הכניסה - תחילת טומאה היא. באותה רמה של ספק, הטומאה מתפשטת בחלל הסגור של רשות היחיד, ומטמאת את האדם.

גם כאן אנו עושים את ספקו כוודאו, באספקט הטומאתי של ספק. זהו יסוד העיקרון שבו קובעים טומאה לספק טומאה ברשות היחיד. וכאמור - יסוד זה נלמד מהתהליך שמפעילה התורה ביחס לאישה סוטה.

ז. ספק של הגרי"ד

ההבנה המקובלת של מעמד הספק, היא הבנה דטרמיניסטית. אנו מניחים שהאמת - כלפי שמיא גליא. ברור שהתרחש אחד מן המצבים שבהם אנו מסופקים, אלא שלנו לא ברור איזה מהם התרחש. הספק איננו במציאות, אלא בנו. ומפאת חוסר הידיעה שלנו אנו נוהגים כניהוגי דיני ספקות.

אך הגרי"ד הצביע על מספר ספקות שבהם עולה הבנה אחרת. הספק איננו חוסר ביטחון המתנדנד בין שתי אפשרויות שרק אחת מהן התרחשה. הספק הוא עצם המצב הזה של עירבוב במציאות, של מציאות כפולה.

הדבר בולט, למשל, ביחס לבין השמשות. בגמרא בשבת לד: יש דעה של ר' יוסי, שבין השמשות כהרף עין ואי אפשר לעמוד עליו. לפי דעה זו - כל רגע נתון שייך בוודאות ליום הקודם או ליום הבא. הספק הוא בנו, היות שלנו יש מגבלות ואנחנו לא יכולים לעמוד עליו.

אך לר' יהודה ולר' נחמיה - בין השמשות הוא פרק זמן של מקטע, ולא נקודה בודדת על פני היום. ומהו פרק הזמן הזה? זהו פרק זמן שבו יש גם אור וגם חושך. זהו פרק זמן של יום וגם לילה כאחד, כי אור וחושך משמשים בו בעירבוביה.

הספק איננו נובע ממגבלות ידיעתנו אנו. ניתן להגדיר בצורה ברורה ביותר את כמויות האור והחושך, ואת פונקציית הדעיכה של האור לפי פרמטר הזמן. הגדרה זו מראה שבאמת יש כאן ספק - אכן זהו גם יום וגם לילה, ומצב מעורבב זה הוא הוא מצב של ספק שמהווה את בין השמשות.

מעמד דומה נרצה להחיל ביחס לספקות טומאה, ולמעשה - זוהי משמעות הביטוי הגמירתי של 'עשה הכתוב ספיקו כוודאו'. הספק איננו חוסר ידיעה, אלא מצב של מציאות מעורבת. הספק הוא 'ודאי' טומאה, אלא שודאות זו מוחלת ברמה נמוכה של טומאה, רמה המכונה ספק.

כפי שנתבאר לעיל - אם המטמא חזק מספיק, גובר יסוד ההתפשטות הטומאתי ומתיישם ברמה של טומאה ממש. אך אם המטמא איננו חזק מספיק, מתפשטת הטומאה ברמה של ספק בלבד. זה מה שמתרחש בטומאת עם הארץ, לפי שיטת ר' מאיר המטמא את הבית כולו. וכך גם ניתן להבין את ההלכה של 'ספק טומאה ברשות היחיד - טמא'.